

De voorbeeldige zwakzinnige

Over de alternatieve zwakzinnigenzorg van
Carel Muller, Otto Haspers en Kay Okma

1.

Tot zwakzinnigen heb ik me nooit aangetrokken gevoeld. Ik vond ze altijd wat griezelig, en merkte dat ik eerder van ze af dan naar ze toe ging.

Van een bezoek aan het zwakzinnigenpaviljoen van de Bavo, een jaar of vijf geleden, herinner ik me een paar mannen op een brede schommel; een monotoon, zwiepend geluid, dat maar niet ophield.

Op Dennendal zag je ze altijd zitten, in mijn herinnering vooral bij Lorentz, dat later ontruimd zou worden. Op bankjes, rond tafeltjes, bij het grasveld. Het was zonnig. Er hing iets ongekennds in de lucht, boven dat grote grasveld voor Lorentz en Van 't Hoff.

Op de bospaadjes kwam je ze vaak tegen; mysterieus geschuifel, onpeilbare, imponerende gezichten. Je knikte ze goeiendag, omdat ze daar woonden. Meestal was ik op weg naar de directiekeet, waar het allemaal gebeurde: het bestuur, Drechsel, nieuwe bedreigingen, nieuwe tegenzetten, pers, politiek — een conflict van grootse en verhelderende allure.

Van de ontruiming herinner ik me alleen maar de regenbuien, de autobussen, de politiemannen, het urenlange, stille ritueel. Het vertrokken gezicht van Drechsel zie ik nog voor me; voor de zwakzinnigen moet ik oude knipsels bekijken. Ik weet nog dat ik woedende kreten van ze heb gehoord, die toch iets aangeleerds hadden, en coupletten van een kinderliedje, van een vrouw die op het grasveld rondliep, maar die aantekeningen heb ik in al het papier niet meer terug kunnen vinden.

2. Den Dolder

In de paviljoens kwam ik zelden of nooit, maar dat was ook niet nodig om de hele tragedie, een maand of tien, goed te kunnen volgen.

Eén keer heb ik, in een serie van zestien langere stukken over het conflict, een zwakzinnige sprekend ingevoerd — een vrouw die de thee inschonk in het kantoortje van Carel Muller. 'Vertel het maar eens goed, Carel, vertel het maar eens goed', zei ze tegen hem. En tegen mij, in haar handen klappend van verbazing, wijzend op mijn blocnote: 'Oo... wat kan dat jong schrijven. Wat kan DIE schrijven.'¹

Met Carel Muller zelf heb ik eindeloos over democratisering gediscussieerd, maar eigenlijk maar eenmaal over zwakzinnigheid; dat was in januari '74, in een lege bovenkamer van zijn altijd gonzende huis op het terrein van de Willem Arntsz Hoeve.

'Ik vind dat zij een beroep op je doen om uit andere vaatjes te tappen dan die voorhanden liggen in onze gewoonten, in onze cultuur', zei hij toen. 'Wat mij in ze aantrekt is het irrationele, het geheimzinnige ook. Ik bedoel: een technocraat, iemand die gewoon droogkloterig rechttoerechtaan functioneert, is eigenlijk ontzettend oninteressant. Als je dat mechanisme eenmaal doorhebt, kunt je 't wel uitrekenen. Terwijl de stereotiepen van zwakzinnigen, die sommige zwakzinnigen toch duidelijk hebben, voor mij van een eindeloze mysterieusheid blijven.

'Iemand die zó met zijn armen staat te zwaaien — dat komt telkens weer op mij af. Als... zeer intrigerend. En de mensen die elke dag met hetzelfde verhaal mijn kantoortje binnenstappen, van: "Carel mag ik een sigaret, je bent mijn grote vriend", dat vind ik ook wel eens irritant maar dat heeft ook iets van gods eeuwige goedheid over zich. Ik kan het niet anders uitdrukken. Er zit een verheven stompzinnigheid in, die mij toch een beetje bedeesd houdt.'

Bewonder je ze?

'Sommigen zeker. Sommigen echt niet, die intrigeren alleen, maar er zijn anderen, die ik inderdaad erg bewonder, soms alleen al door hun uiterlijk. Van: mijn god, wat een mooie man is dat.'

Mag ik even psychologiseren?

'Graag. Wil je nog thee dan?'

Ja graag. Ik heb wel eens het gevoel dat zwakzinnigen ook iets vertegenwoordigen dat jijzelf bij uitstek niet bent. Iets heel directs en onbeheersts.

‘Ja, en dat ik dan alleen in de vorm van zwakzinnigen zou toelaten? Ik zit te denken hoe ik eigenlijk op mensen die normaal zijn, niet-zwakzinnig, reageer.’

We zijn geen van beiden mensen die plotseling een gezicht trekken of beginnen te schreeuwen of wild met hun armen zwaaien. Ik kan me voorstellen dat het een fascinerende groep is.

‘Ik wijs het ook niet af. Het is heel goed mogelijk. Ik moet ook zeggen dat types als mijn moeder... die was natuurlijk ook wel lekker zwakzinnig, hè. Vanochtend had ik ook zo'n 65-jarige mevrouw aan de lijn. Die zei: Ik had inééns het gevoel dat ik u moest bellen. Nou, dat spreekt mij zeer aan. Dat begrijp ik! En dat vind ik ook goed, als mensen dat doen.’

‘Ik ben eigenlijk wel anti-intellectueel, of liever gezegd anti-wetenschappelijk. Ik vind het wel plezierig om na te denken, maar ik ben wel iemand die dan roept: het lijkt hier verdomme wel een dispuut. Redelijkheid vind ik prachtig, maar ik heb toch wel een sterk gevoel voor het onredelijke, het intuïtieve.’¹

3. Amsterdam

Wat ik, voor Dennendal, toevallig over zwakzinnigheid had gelezen was een boek als ‘Dit kind...’ van de arts G. van der Most en de pedagoog J.P.M. Fennis (1966).² Een gevoelvol, humaan boek, maar in het voorwoord stond al een zin als ‘Wij "normalen", wij zijn ontsnapt aan het noodlot dat de zwakzinnige trof’ en een traditionele uitdrukking als ‘de mislukte medemens’ — bepaald niet het gevoel en de humaniteit van Carel Muller en de zijnen.

In het verslag van de studieconferentie ‘Doeleinden in de zwakzinnigengenzorg en hun implicaties’ (1973)³, vond ik een door dr. P.C. Damen van J.S. Gruschke overgenomen onderscheid van een aantal fasen in het belevings- en acceptatieproces van gehandicapten in het algemeen.

‘De eerste fase’, aldus de auteurs, ‘is die van het niet accepteren van gehandicapten, waarbij men dit ook naar buiten openlijk laat blijken. (Dit is de *weigering te accepteren*.) In de tweede fase accepteert men de gehandicapte mens evenmin, maar laat dit onder de druk van de buitenwereld niet merken, omdat het niet netjes, niet behoorlijk is. (*De gecamoufleerde weigering te accepteren*.) Dan volgt de fase, waarbij de gehandicapte geaccepteerd wordt, maar het bij een schijnacceptatie blijft. De gehandi-

capte krijgt alle materieel noodzakelijke dingen en wordt als object geaccepteerd, zonder dat men voor de persoon belangstelling heeft. (*Schijnacceptatie*.) In de vierde fase is er sprake van acceptatie, maar men blijft zich steeds de handicap van die ander voor ogen houden. (*Zakelijke acceptatie*.) Pas in het vijfde stadium is er van echte acceptatie sprake, die het best te omschrijven valt als “vergeten dat die ander gehandicapt is”. In de relatie als zodanig speelt de handicap geen rol (*persoonlijke acceptatie*).

Mezelf kon ik in deze indeling nog wel plaatsen, variërend van de tweede tot en met de vierde fase, maar Dennendal vond ik ook hier niet terug — daar was tussen werkers en zwakzinnigen iets aan de gang dat meer was dan ‘vergeten dat die ander gehandicapt is’. Het woord ‘gehandicapt’ hoorde er eigenlijk helemaal niet in thuis, en eenzijdige ‘acceptatie’ evenmin; het was een soort zesde fase, die er uitzag als *bewondering*, als *eerbied*.

Tussen de vele literatuur over de gangbare modellen in de zwakzinnigengenzorg (‘separatie’, ‘integratie’ en ‘normalisatie’) bleek nauwelijks iets te vinden over deze alternatieve zwakzinnigengenzorg, die een ander uitgangspunt had — er werd niet vanuit de maatschappij naar de zwakzinnige gekeken, maar samen met de zwakzinnige naar de maatschappij. ‘Het is zeer goed denkbaar, dat iemand die in onze ‘Westeuropese’ cultuur niet aan de eisen van zelf-handhaving voldoet en zwakzinnig genoemd wordt, in een andere cultuur (b.v. de Zuidamerikaanse) wel aan de gestelde eisen kan voldoen en daar niet als zwakzinnig beschouwd wordt’, zei het vijfjarenplan van het zwakzinnigenpaviljoen van de Bavo (1973).⁴

En in het beste eigen rapport van Dennendal, ‘Dennendals Alternatief, een poging tot synthese’ (1975),⁵ stond als uitgangspunt: ‘Aan een zwakzinnige is niets menselijks vreemd, evenmin als aan een zogenaamd normaal mens iets zwakzinnigs vreemd is. De indeling in normale en zwakzinnige mensen vinden wij kunstmatig en bovendien onjuist. Wij hebben het gevoel dat we alleen iets waars over zwakzinnigen kunnen zeggen als we iets waars over mensen zeggen.’ En iets verder: ‘Als er relaties ontstaan valt het zwakzinnige in de pupillen als het ware van ze af en is er duidelijk sprake van twee mensen die elkaar in de kern van hun mens-zijn raken.’

De enige ‘officiële’ artikelen over de alternatieve zwakzinnigengenzorg waren geschreven door de psychologen O.J.H. Haspers en N.J.A. van

Oudenhoven. 'De kunstmatige tweedeling; normaal-abnormaal vormt een machtsmiddel om een 'te' grote variëteit van levenswijzen en daardoor mogelijke onoverzichtelijkheid te bestrijden', zeiden zij in 1973.⁶

En uit hetzelfde stuk: 'Gepaard gaande met deze neiging tot monomanieën in levensvormen gaat de neiging tot monomanie van levensdoelen. Het centrale levensdoel blijkt dan vaak werk (=geld=status=macht) te zijn. Iemand die geen of weinig aandeel kan leveren aan zo een "werkdoel" van de maatschappij is dan nutteloos, niet te gebruiken. "Wie niet te gebruiken is, die moet opgesloten worden" wordt dan geponeerd alsof dat een logische gevolgtrekking inhoudt.'

(...) 'Het inzicht dat de zwakzinnige kan verschillen van andere mensen en toch niet verwerpelijk is zou deze dimensie moeten doorbreken. Men zal dan genoeg moeten nemen met de zwakzinnige als mens die niet zo erg veel produceert of vrijwel helemaal niets meer produceert. Maar die gelijk zijn medemensen zich het best thuis zou voelen in voor hem geschikte situaties met voor hem geschikte mensen, dieren en dingen.'

Filmer Jan Vrijman, die het gevoel achter de beweging vastlegde in 'Een andere kijk op zwakzinnigheid' (1973), vatte de hoopvolle verwachtingen die sympathisanten toen nog van de 'tegencultuur' hadden, het best samen. 'Ik zie de zwakzinnigeninstituten als de proeftuinen van de samenleving van morgen', zei hij in een interview.⁷ 'Een model waarin een bepaalde manier van leven, van met elkaar omgaan wordt uitgetest die niet langer gericht is op uitsluitend presteren, produceren, elkaar de loef afsteken, carrière maken, proberen beter te zijn dan de ander. Als een model waarin we leren met elkaar om te gaan op basis van de kwaliteit van onze menselijke relaties. Waarin we elkaar geestelijk en lichamelijk kunnen aanraken om samen zo gelukkig mogelijk te worden, als ik het even overdreven mag stellen.'

4. Alphen aan den Rijn

In de inrichtingspraktijk had de alternatieve zwakzinnigenzorg drie gangmakers: de psychologen Carel Muller (geboren in 1937), Otto Haspers (1940) en Kay Okma (1938). Ze hadden wel contact met elkaar, maar een bezoek aan dr. Baan, hoofdinspecteur voor de geestelijke volksgezondheid, in 1973 was een van hun weinige gezamenlijke ondernemingen. Baan was trouwens erg enthousiast over hun ideeën, en creëerde een experimentele

begeleidingscommissie — die maar één keer vergaderde, in Den Dolder, net toen het tweede Dennendal-conflict losbarstte.

Muller was de rumoerigste exponent, Okma - bij de Bavo - de geduldigste; Otto Haspers schreef de artikelen in de vakpers. Hij nam al in 1974 ontslag bij zijn inrichting, de Hartekamp in Heemstede, omdat dat hem de enige mogelijkheid leek om een Dennendal-achtig conflict ('een oorlogssituatie, waarin op elkaar geschoten wordt') te voorkomen.

'Ik heb heel veel moeite gehad om deze beslissing te nemen', zei Haspers, toen ik hem in zijn huis in Alphen aan den Rijn interviewde. 'Ik dacht wel dat het een juiste afweging was. Maar ik twijfel wel veel meer dan Carel.'

Het was 26 juni 1974. Precies een week later reden de overvalwagens het terrein van Dennendal op, waardoor ons gesprek over de achtergronden van de subculturele zwakzinnigenzorg voor jaren in een hangmap verdween.

'Zwakzinnigen zijn in hun materiële uitrusting wel wat gehandicapt', zei hij. 'In intelligentie, in de mogelijkheid om abstract te denken. Maar in feite zijn wij ook gehandicapt, al is dat veel minder duidelijk waarneembaar. Wij zijn gehandicapt in het ontdekken van een bepaald levensperspectief, in het ontdekken van een geestelijk beginsel in onszelf.'

'Zwakzinnigen zijn ingesnoerd in de mogelijkheid om intelligent bezig te zijn — wij in de mogelijkheid om essentiële waarden te beleven. Wij zijn gehandicapt in spontane contacten. Als iemand je om je nek vliegt, schrik je toch? Dat is toch raar? Wij hebben last van allerlei remmingen, drempels, barrières — zij meestal niet. Zij worden niet gehinderd door het intellectualisme waar wij vaak onder te lijden hebben. Wij worden erg bepaald door de materiële krachten die ons gevangen houden; een soort spiraal van verblinding, van steeds méér niet-fundamentele behoeften.'

'Zwakzinnigen en niet-zwakzinnigen hebben verschillende soorten handicaps.'

Waar zijn zwakzinnigen verder in?

'Dat is nou een typerende vraag vanuit een materialistische wereld', zei Otto Haspers. 'Een wereld van kwantificeerbare hoeveelheden. Geestelijke, menselijke waarden zijn niet te kwantificeren, alleen maar te kwalificeren.'

'Als je vanuit de kwantificeerbare hoek gaat kijken, naar productie, "welvaart", dan heb je aan bepaalde mensen niks. Zwakzinnigen presteren geen moer, en vragen toch erg veel aandacht — net als mensen met psychische problemen, en bejaarden. Door aandacht aan ze te besteden, geef je in zekere zin uiting aan hun waardeloosheid. Het is een soort expressie van waardeloosheid.'

'Zwakzinnigen hebben het waardensysteem dat ik zelf had, ondersteboven gegoooid. Je komt er daar niet met je status, met je intellect. Je wordt werkelijk op jezelf teruggeworpen: Wat ben ik dan eigenlijk? Hoe ga ik eigenlijk met mensen om? Je gaat op een heel andere manier het directe, het spontane zoeken, om op den duur wat te kunnen meevoelen en meeervaren.'

'Door deze waarden erg naar voren te halen, ga je andere waarden aantasten. En daardoor voelen anderen zich, bewust of onbewust, bedreigd. Wanneer mensen oog voor verschillende waarden hebben zal het niet zo conflictueus zijn, maar als dat niet zo is voelen ze zich bedreigd — omdat ze verder niks hebben. Dan krijg je de grootste problemen. Zwakzinnigen tasten de gangbare hiërarchie van waarden aan.'

Over de ouders van zwakzinnigen had Haspers veel meer tekst dan ik ooit in Den Dolder gehoord had.

'Uiteraard vind je de waarden van de maatschappij terug in de ouders', zei hij. 'Ze zitten in een waardensysteem waarin intellect en prestatie het belangrijkste zijn, en waarin hun kind minderwaardig is. Een ander waardensysteem kennen ze niet; de omgeving reageert daar negatief op.'

'Een zwakzinnig kind geeft toch al zoveel gevoelens bij de ouders. Ze voelen onvermogen, "ik kan nog niet eens een goed kind produceren", en schuldgevoel, "God heeft me gestraft"; ze beschuldigen elkaar, wiens schuld het is. Ze krijgen ook soms schuldgevoelens ten opzichte van hun andere, niet-zwakzinnige kinderen. Ze raken sociaal wat geïsoleerd, krijgen veel frustraties te verwerken: als de vader iets verkeerd doet, zegt de buurt: "wat wil je ook van een vader met zo'n kind". Ze voelen afkeer van dat kind, voor de gevolgen die het aanricht. Maar ze willen de verantwoording meestal toch niet kwijt, omdat die vastzit aan dat idee van boete, en omdat de omgeving dan soms weer zegt: "ze hebben dat kind maar opgedoekt".'

'Al die emoties komen boven als ze zo'n kind naar een inrichting brengen. Voor sommigen is dat een soort begrafenis; ik heb wel eens een ouder horen zeggen: "Ik had liever gehad dat ik 'm begroef." En in de inrichting kan het in zekere zin nooit goed gaan; als het goed gaat met het kind denken de ouders: "Wij kunnen het niet, wij hebben gefaald", als het slecht gaat zijn ze, begrijpelijk, ook kwaad.'

'Met die emoties heb je ook steeds te maken als je een andere benadering van zwakzinnigen probeert. Als jij een zwakzinnig kind hebt en je zegt: dat trekt mij, die spontane aanpak, zo mogen jullie met mijn kind omgaan, mar het loopt een keer mis - dat kind wordt bijvoorbeeld aangereden -, wat gebeurt er dan met al je schuldgevoelens en onverwerkte emoties?'

5. Amsterdam

Eind '74 sprak ik Otto Haspers nog een paar keer telefonisch; hij zou misschien een boekje gaan schrijven over de alternatieve zwakzinnigenzorg. Ik stuurde hem een brief over een vraag die me altijd bezig was blijven houden — *Waar zijn zwakzinnigen verder in?*, en zijn antwoord dat dat een typisch materialistische vraag was, dat geestelijke waarden niet te kwantificeren zijn.

Citaten van de doorslag: 'Afgezien van het feit dat ik (AJHvV, red.) ongetwijfeld een vertegenwoordiger van "de" materialistische wereld ben (...), weet ik toch niet of "waar zijn ze verder in?" nu wel zo'n kwantiteitsvraag is — misschien is het wel een duidelijke kwaliteitsvraag. Of niet? Waarom is de emotionele "kwaliteit" van een zwakzinnige, voor hemzelf, hoger dan die van jou of mij? Dat-ie voor *ons* hoger is kan ik me voorstellen, omdat wij in de zwakzinnige een afwezigheid van belemmeringen kunnen zien, waar we zelf soms last van hebben — maar voor *hem*?'

'Wij (kunnen) vermoeden, in de zwakzinnige, een soort zesde zintuig (je begrijpt wat ik bedoel), dat zich ontwikkeld heeft doordat het niet werd gehinderd door bepaalde andere zintuigen die wij hebben; maar waarom is de verschijningsvorm van dat zesde zintuig (spontaniteit, voor mijn part) markanter? Doordat andere dingen ontbreken? Of doordat het zich daardoor sterker ontwikkeld heeft?'

‘Een soort thema waar je bij terechtkomt is, waarschijnlijk, de verhouding van gevoel en verstand, emotie en intellect, en de vraag in hoeverre dat elkaar bestrijdende (of schadelijke) factoren zijn.’

Tot verdere correspondentie kwam het niet; iedereen was op zijn eigen manier bezig met het verwerken van de ontruiming van Dennendal, en er waren weer andere actualiteiten.

6. Den Dolder

Het enige boek over de ondergang van de beweging verscheen in 1975: ‘Nieuw Dennendal, een goede buurt gesloopt’⁸, met hoofdstukken over de bewoners en de werkers van Dennendal door ex-stafflid Bartho Smit.

Over de bewoners: ‘Toch zijn het vaak de zwakzinnigen zélf die ons bewust maken van onze kortzichtigheid. Zwakzinnigen prikken door hun oorspronkelijke gedrag soms onze vooroordelen en angsten, onze vreemding en aanstellerij door.’

Twee bladzijden verder: ‘Gelukkige slaven zijn de ernstigste belemmering voor de vrijheid; veel slaven zwijgen nog. Juist zwakzinnigen vormen een volkje dat nauwelijks van zich laat spreken. Sommigen kunnen niet eens spreken, anderen wordt het zwijgen opgelegd.’(...)

‘Omdat zwakzinnigen helaas zo weinig getuigen, moeten wij, die onszelf mens vinden, ons verplaatsen in de situatie van deze verdrukten. Wij moeten ons steeds de vraag voorhouden: zouden wijzelf vrij en gelukkig zijn in de situatie van de ander?’

En over de werkers: ‘Ik ken werkelijk geen enkele werker op Dennendal die het gevoel had dat hij zich liep op te offeren voor zijn groep. De relatie bestond in het beseffen en beleven dat je in staat was van mensen te houden die er niet altijd als mensen uit zagen. Dat je van de gebochelden, de stotteraars, de kreupelen en de achterlijken precies hetzelfde "terugkreeg" dat je gaf; volledig appel op je mens-zijn en alleen op je mens-zijn. Je werd juist door de pupillen geaccepteerd zoals je was: langharig, homofiel, een beetje mensenschuw of werkschuw, nerveus, krom of kalend. Niet op de dingen die de samenleving van je vond, of op de dingen die je van jezelf zwak vond, werd je aangesproken, je kreeg je oorspronkelijkheid terug voor de oorspronkelijkheid die je gaf.’

7. Bloemendaal

Sinds 1974 is Kay Okma de enige van de drie gangmakers die nog in de praktijk werkt; hij is beleidsman van de zwakzinnigen-sector van Sint Bavo, die al jaren de Hafakker heet. De Hafakker moet de eerste leef- en werkgemeenschap voor zwakzinnigen en niet-zwakzinnigen worden — een nieuwe wijk, op het terrein van de Bavo, waar honderd zogenaamd abnormalen *verdund* worden door honderd zogenaamd normalen. Het centrale idee van Dennendal: de ‘goede buurt’.

Februari 1978; Okma's huis in Bloemendaal. We kennen elkaar al een jaar of zes, via zijn activiteiten in de visiecommissie van de Bavo.⁹

‘Verdunning is een maatschappijbeeld’, zegt hij, ‘een alternatief op de samenleving. Het is geen variant van integratie.’

‘Het begrip integratie is zo langzamerhand zo afgekloven, dat het helemaal niets meer zegt. Als je werkelijk gelijkwaardigheid inhoud probeert te geven, dan betekent dat, dat je niet alleen dezelfde sociale voorzieningen hebt, maar dat je veel méér kan delen: bevriend zijn, eten, vrijen, op een bankje zitten. Anders leeft het niet, anders blijft het iets dat ambtenaren maken.’

‘Integratie is een heilig begrip geworden; iedereen en alles moet maar integreren. Maar als het niet de inhoud heeft van dingen echt *samen* doen, is het mensen onder een juk doordrijven. Dan zeg ik: kom in hun cultuur, kom naar ze toe, als je het echt meent.’

‘Ik zie niets in een huis in een rijtje, waar - zogenaamd gewoon - wat zwakzinnigen wonen, zoals hier en daar gebeurt. Helemaal niets. Dat is integratie: een plukje zwakzinnigen in de richting van de maatschappij bewegen. Verdunning is iets heel anders: een plukje maatschappij naar de zwakzinnigen toebrengen.’

‘Ik vind de maatschappij voor zwakzinnigen vreselijk slecht; daar wil ik ze helemaal niet aan blootstellen. Ze worden daar gereduceerd tot een automaat aan de lopende band, en dat vind ik een geweldige reductie van menselijke mogelijkheden. In die zin vind ik ze inderdaad "te goed" voor de maatschappij.’

‘Verdunning is een regelrecht uitvloeisel van maatschappijkritiek. Het is een utopische beweging. Terwijl integratie een tevreden maatschappijvisie heeft.’

We praten over de ouders van zwakzinnigen.

Okma: 'Dat gebrek aan aandacht voor de problemen van de ouders heeft zich in Dennendal duur gewroken; dat is een van de punten waarop we veel lering hebben getrokken.'

'De familie van de zwakzinnige komt uit een andere cultuur dan de werkers; ze hebben in een paar jaar een enorme omschakeling moeten maken. Vroeger drukten ze bij het bezoeken op de bel, en dan leverde de hoofdbroeder de pupil netjes opgepoetst, met gekamd haar, bij ze af; nu zijn er geen vaste bezoektijden meer, de deur staat open, er is geen hoofd meer. Vroeger waren de ouders ook bang: als ze kritiek hadden, werd er gezegd: 'dan neem je 'm maar mee naar huis.'

'De groepsleiding moet voor de familie een bepaalde rol spelen, ook al zien ze die rol zelf anders; dat vraagt nogal wat, vooral van de mensen die een 'baas'-achtige functie hebben. Maar ik durf wel te zeggen dat de familie wel tevreden is met ons. We hebben een stichting, de stichting Alta, die voor de helft uit werkers en voor de helft uit familieleden bestaat — dat is wat elders de oudervereniging is. De secretaris van die stichting is full-time-contactman voor de familie. En je ziet nu soms hele goeie betrekkingen tussen werkers en familieleden, zelfs buiten werktijd.'

'Ik heb er ontzettend veel begrip voor dat de familie het kind naar een inrichting brengt; het verwijt dat ze het hebben "weggedaan" voel ik nooit. Als je denkt aan het isolement waarin die mensen met een zwakzinnig kind komen... De familieleden zijn kinderen van de maatschappij, die kan ik gewoon niets verwijten.'

'Waar ik helemaal *geen* begrip voor heb, dat is voor die deskundigen die over "preventie van zwakzinnigheid" praten. Dan zeg ik: zwakzinnigheid is helemaal niet erg, dat is onzin — een zwakzinnige kan een heel fijn leven leiden, heel erg gelukkig worden!'

'Ik wil niet met zo'n deskundige in één werkgroep zitten. Dat is een tegenvoeter. Iemand van Mars. Die man kweekt het rotgevoel, de ellende, het verdriet — alsof het een ramp is dat er ergens een zwakzinnige wordt geboren! Die man is een uitvloeisel van de maatschappij.'

'Ik vind... als er ergens een zwakzinnig kind wordt geboren, dat heeft dat zijn zin, zijn betekenis. Mensen zijn onderweg; het aardse leven is maar een stukje van het geheel. Er zit een bepaalde lijn in, het heeft een bepaalde zin, al is het ontzettend moeilijk om te weten wát de zin van dat leven, van die geboorte is.'

'Zo'n geboorte kan de uitwerking hebben dat die ouders het ouderschap, ook van de niet-zwakzinnige kinderen, veel bewuster beleven. Een soort onderbreking. Een flinke rimpel in de vijver. Het is emotionerend, het dwingt tot nadenken over waar ze mee bezig zijn.'

'Ik ben a-religieus opgevoed, maar in de loop van de jaren ben ik religieuzer geworden; mijn kinderen zijn nu op een antroposofische school. Tijdens mijn studie was ik nog erg rationeel; toen had ik een voorkeur voor de wetenschappelijke benadering, een hang naar logisch, helder en objectief redeneren. Mijn contact met zwakzinnigen was eigenlijk het keerpunt.'

'Ik ben in '70, '71 geboren — dat gevoel heb ik wel. Toen ben ik een beetje gaan begrijpen wat de zin van mijn leven was.'

8. Alphen aan den Rijn

Terug naar Otto Haspers, die er het eerst uitstapte. Februari 1978; hetzelfde huis in Alphen aan de Rijn.

Hij is nu voor het vierde jaar stafdocent inrichtingsmethodiek en psychologie aan de Sociale Academie in Rotterdam, maar denkt ook over het oprichten van een 'Oost-West-centrum' in Alphen: macrobiotiek, de Japanse leermeester Michio Kushi, oosterse diagnose, de orde van het universum, meditatie en mantra, yin en yang — het duurt een tijdje voor ik zijn nieuwe jargon in het mijne kan vertalen, maar daarna begrijp ik weer wat hij bedoelt.

'Ik heb de zwakzinnigen zeker wel gemist', zegt hij. 'Maar ik heb nooit het gevoel gehad dat ik ze in de steek heb gelaten. Als ik in de zwakzinnigzorg was gebleven, zou ik waarschijnlijk polair zijn gebleven — in de dualiteit zwakzinnig/niet-zwakzinnig. Werkelijk begrip zou dan niet zijn gekomen.'

'De zwakzinnigzorg komt nooit tot een oplossing als je alleen de zwakzinnigzorg neemt. Je moet uitgaan van een wezenlijke totaalbenadering, zoals de macrobiotiek. Want voeding is niet alleen maar voor het lichaam, voor de materie, maar ook voor de geest; voeding zet zich om in mijn lichaam, mijn energie, mijn bloed. Iemand die geen goede bloedkwaliteit heeft zal nooit werkelijk sociale problemen op kunnen lossen, of problemen van anderen.'

‘Als de kwaliteit van ons lichaam niet goed is, krijg je problemen, zoals zwakzinnigheid. Wij zijn altijd geneigd om alle schuld buiten ons te werpen: ziekte komt altijd door bacteriën, door stress van het werk, door moeilijke mensen, door de maatschappij — altijd buiten ons. Maar het is onze verantwoording dat we zwakzinnige kinderen baren; dat betekent dat de kwaliteit van de eicel en de zaadcel niet goed is, dat de vrucht niet goed in de moederschoot zit, dat de moeder zich niet goed voedt.’

‘De zwakzinnige is onze spiegel. Hij is gelijk ons. Hij geeft aan hoe zwakzinnig wij zelf zijn.’

‘Wanneer je goed gaat beseffen dat je daar niet los van staat, en het universele evenwicht benadert, dan komt er geen disharmonie meer voor. Dus ook geen zwakzinnigheid.’

Disharmonie?

Haspers: ‘Ja. Zwakzinnigen zijn per slot van rekening ook ziek, gehandicapt. Zoals wij ook.’

‘Je ervaart aan henzelf dat ze beperkingen hebben, in de ontwikkeling van zichzelf. Ze kunnen nooit volledig uitgroeien, dat gaat niet, net zoals een blinde een drukke straat niet overkomt.’

‘Zwakzinnigen zijn niet in evenwicht. Het zijn uitgesproken yin-mensen: geëxpandeerd, weinig hard, bijna week, instinctmatig, intuïtief, vrouwelijk; yang is hard, intellect, geweld — yang-denken is analytisch, scheidend, ordenend.’

‘Vanuit een extreme pool ben je geneigd om aangetrokken en geïntrigeerd te worden door de andere pool. Maar dan loop je de kans dat je weer doorschiet naar die andere kant, en zegt: dát is het. Terwijl het erom gaat om het juiste evenwicht te vinden. Daar ben ik nu mee bezig. Maar ik ben nog maar net op weg.’

‘Vroeger was ik geneigd, vanuit een reactie tegen het intellectualisme, tegen de kwantificering, om dat intellect en die kwantiteit ook weg te schuiven — en dus te zeggen: de zwakzinnige is eigenlijk beter af. Nu denk ik dat dat te veel een reactie was. Ik was zelf namelijk zeer intellectualistisch bezig geweest; ik ben in de zwakzinnigenzorg begonnen met het bestuderen van cognitieve processen: motorische inhibitie, uitsteltolerantie, dat soort zaken.’

‘Als je dan in de dualiteit zwakzinnig/niet-zwakzinnig blijft, is het onvermijdelijk dat je omgekeerd gaat discrimineren. Door zwakzinnigen

beter te vinden. Maar daardoor blijf je ze zien als vertegenwoordigers van een aparte groepering, en niet als mensen met hun eigen hoedanigheden. Het "zo doen ze nu eenmaal" heeft bij ons ook wel meegespeeld, alleen in positieve zin: zwakzinnigen waren spontaan, ongeremd, intuïtief. Het was positieve discriminatie geworden.’

‘Onderwaardering of overwaardering — het blijft hetzelfde, het blijft discriminatie, onderscheiden, scheiden. We zien hen nog steeds los van onszelf; alsof we er eigenlijk weinig mee te maken hebben.’

‘Zwakzinnigen werden geïdealiseerd, maar toch is het goed dat dat gebeurde. Als je iets dat altijd weggedrukt is naar voren wilt halen, moet je het idealiseren.’

9. Amsterdam

Op een bepaalde manier heeft Dennendal zich altijd heel makkelijk verplaatst in de meningen van zijn tegenstanders.

In het verslag van de studieconferentie in 1973 stelt drs. C. Muller, opponent, vast: ‘dat wij (de deelnemers) niet zwakzinnig zijn, dat we het ook niet leuk zouden vinden om zwakzinnig te zijn en dat we ook geen zwakzinnig kind zouden willen hebben. Het gevolg hiervan is, dat we separeren en discrimineren bij het leven. Daarom is het nodig, dat we nagaan hoe we er zelf tegenover staan. We kunnen de zwakzinnigen nooit verkopen aan een geldgever, aan een publiek en aan onszelf, als we de waarde van de zwakzinnige niet eerst duidelijk maken.’³

Uit het telegram van de werkers van Lorentz aan Den Uyl, Vorrink en Hendriks, 3 juli 1974: ‘Vandaag heeft onze zogenaamde progressieve regering in samenwerking met het W.A. Bestuur zich niet geschaamd zich te bedienen van ronduit fascistische middelen jegens de meest kwetsbare en weerloze groep van onze bevolking: de zwakzinnigen.’¹⁰ En uit de brief aan Den Uyl van 28 oktober 1974, toen Nieuw-Dennendal de theoretische mogelijkheid van een kleine, experimentele inrichting van de hand wees (‘Beste Joop’): ‘Het lukt ons kennelijk niet om voldoende steun te krijgen voor ons streven de zwakzinnigen in onze samenleving een menswaardig plaatsje te geven. De poging om ze uit hun maatschappelijke verdomhoekje te halen en ze een vrije en eigen plaats en inbreng te geven in onze cultuur is mislukt. Ze blijven ongewenst, zielig, onderontwikkeld, verplegingsbehoefstig, subhumaan. We kappen ermee.’⁸

Die voldane bitterheid waarmee niet alleen de kleine kans op een eigen inrichting, maar ook het ideaal over zwakzinnigen werd weggegooid — ik heb het altijd vreemd gevonden. Onder politiedwang werden de zwakzinnigen weer kwetsbaar en weerloos, ongewenst, zielig, onderontwikkeld, verplegingsbehoefstig en subhumaan. Waarom bleven ze niet geheimzinnig, intrigerend, bewonderenswaardig, intuïtief?

Verder bladeren, in het papier. Een paar regels van Carel Muller: 'Je hebt vroeger, lang voordat je geboren werd, ooit geweten hoe je je leven in elkaar zou zetten'; 'Het valt me helemaal niet moeilijk om te bedenken dat ik het allemaal zelf gewild heb, als me dingen overkomen.'¹¹

Een recent boek over 'nieuwe lijnen in de zwakzinnigenzorg', van de pedagoog Ad van Gennep¹²: 'Als getekende Gods wordt de geestesgestoorde en zwakzinnige mens niet zonder meer als negatief gezien, maar ook als een door God met kracht beladene, die in zijn dwaasheid wijs is en de mens met zichzelf en zijn waarden confronteert.'

Het staat in het historisch overzicht, bij de middeleeuwen. 'Nog in de zestiende eeuw mogen narren vrij rondzwerven, maar daarna worden ze in een gesticht gesegregeerd (apart gezet), waar ze hun verdere leven blijven.'

10. Peize

De boerderij van Carel Muller in het land bij Peize; maart 1978. Hij werkt al weer een paar jaar als docent inrichtingswerk aan de Sociale Academie in Groningen, en begint er langzamerhand weer plezier in te krijgen. Over de ondergang en de apocalyps praat hij veel minder dan twee jaar geleden, toen ik hem ook nog eens opzocht. Het lijkt nu weer iets meer op de directieket, jaren geleden.

'We hebben één keer, in de auto, een beetje rondgereden op het terrein in Den Dolder', zegt hij. 'Ik vond het vreselijk pijnlijk.'

'Het zou wel kunnen dat ik nog eens in de zwakzinnigenzorg ga werken, maar ik kan niet zeggen dat ik daar speciaal op gebrand ben. Ik wil in geen enkel hokje zitten, maar op een plek waar de belangrijke verschijnselen van de tijd voelbaar zijn. Ik denk dat we op weg zijn naar hele ingrijpende veranderingen, naar een hele nieuwe tijd, en ik wil daar zijn waar de centrale krachten van de cultuur zich uitdrukken. Zwakzinnigen

zouden daar iets mee te maken kunnen hebben, maar dat hoeft helemaal niet.'

'Je ziet in de zwakzinnigenzorg wel geleidelijke verbeteringen, maar de jeu, het surplus, is er net af. Zoiets als de Hafakker, van Kay, is maatschappelijk geïsoleerd geworden. Het is natuurlijk genant: ze worden gedwongen tot een eindeloos bureaucratisch proces, met inspraak van jan en alleman en allerlei ex-staatssecretarissen van het CDA — wat is een goed idee dat langs een dergelijke muf zootje komt nog waard? Je moet niet naar hun originaliteit kijken, maar naar hun uithoudingsvermogen.'

'Ik zou nooit meer in een inrichting willen werken, tenzij met de opdracht om hem op te heffen en het geld anders te besteden. Wat kun je voor 150 gulden per zwakzinnige per dag niet allemaal voor leuks doen? Dat geld zou je ter beschikking van de ouders moeten stellen, voor thuishulp, voor eerstelijnsgezondheidszorg.'

'Waar ik ook veel meer oog voor heb gekregen is het gebrek aan emancipatie van de ouders van zwakzinnigen — hoe die door deskundigen voortdurend in de hulpbehoevendheid gemanipuleerd worden. Je zou veel krachtiger tegen de ouders moeten zeggen: waarom zorgt u zelf niet voor dat kind?'

'Als ik vroeger tegen de ouders zei dat de aanpak steeds gewoner, steeds minder deskundig werd, dan werden ze paniekerig. Want als je niet meer als psycholoog, maar als mens tegen ze praatte, moesten ze zichzelf steeds meer de vraag stellen: Waarom doe ik het zelf niet? Wat doet die man met zijn poten aan mijn kind?'

Je maakte de ouders, impliciet, verwijten.

Muller: 'Ja, precies; een heel enkel keertje zelfs expliciet. Ik heb nóóit gezegd: ik kan best begrijpen dat u dit zwaar gestoorde kind hier brengt. En dat was best bedreigend. De kritiek zat vlak onder de oppervlakte.'

'Ik heb het nooit begrijpelijk gevonden dat je een gehandicapt kind in een inrichting stopt. Ik vind het natuurlijk dat je er zelf voor zorgt. Soms dacht ik: het is gewoon godgeklaagd dat je zo'n prachtig kind niet thuis houdt — het is verstandelijk gehandicapt, maar verder... het geniet, het is vrolijk, het loopt rechtop, het doet dingen, het heeft contacten!'

'Er zijn gevallen waarin de nood echt alle wetten breekt; een autistisch kind dat de hele dag tegen zijn ledikant ligt te bonken, dat is inderdaad vreselijk. Maar 80, 90% valt *niet* in die categorie onhoudbare gevallen. Die

hebben toch die door God gegeven onnozelheid waarvan ik denk: hoe is het mogelijk dat je dát element in je omgeving wilt missen?

Ik stel hem een vraag in mijn jargon, over zijn jeugd — of zijn opvatting te maken heeft met de zorg die zijn eigen ouders aan zijn epileptische oudere broer besteedden.¹ 'Ja, misschien wel', zegt hij. 'Ik heb dat altijd goed en terecht en vanzelfsprekend gevonden.'

Daarna praatten we in zijn vocabulaire: antroposofie, de verborgen wereld, karma, occultisme, de nederzetting Findhorn, boeken als 'Helder-weten' van G. van der Zeeuw, 'Het rad van wedergeboorte' van H.K. Challoner en 'De gevleugelde farao' van Joan Grant. Hij uit zich nu makkelijker in zijn eigen taal¹³ dan vroeger, omdat hij minder rekening hoeft te houden met zijn tegenvoeters, de wetenschappelijken.

Over het idee van Otto Haspers, het verband tussen de kwaliteit van eicel en zaadcel en de zwakzinnigheid: 'Dat is een heel gangbaar thema in de occulte leer. Het lijkt op een heel bedenkelijk vooroordeel dat we net hebben afgeschaft, maar het komt er op neer dat de geslachtsgemeenschap van kwaliteit kan verschillen. Tijdens de geslachtsgemeenschap komen de ouders met hun vibraties bij elkaar, en naarmate het samengaan beter en harmonischer is, zal er een veel hogere trilling geproduceerd worden — en daarmee een betere ziel.'

Is een zwakzinnige dan minder?

'Ja, occult gezien is dat wel reëel. In de occulte leer is het ideale mensbeeld iemand die zeer levendig in beide werelden staat, zowel de zichtbare als de onzichtbare — zoals Christus, Boeddha, allerlei wijzen en leraren van de mensheid. Het gaat om het juiste midden, de juiste maat, nooit om een vertegenwoordiger van een extreem.'

'De zwakzinnige staat, net als het genie of de gek, een eindje van dat midden af, omdat hij onevenwichtig in elkaar zit. Omdat het gevoelsmatige en het intellectuele niet goed verdeeld is, of het geestelijke en het lichamelijke.'

'Maar zwakzinnigheid is een heel aantrekkelijke manier van abnormaal zijn, veel aantrekkelijker dan de gemiddelde normaliteit. Wij zijn gewend aan mensen die van de bovenwereld weinig benul hebben; zwakzinnigen kunnen, net als kinderen, dat gevoel bij jezelf levendiger maken. In veel zwakzinnigen wordt waarschijnlijk toch een signaal gegeven van wat in onze cultuur ontbreekt.'

Dat is een functie voor anderen, niet voor henzelf.

'Dat zou zeker kunnen, maar dat is geen depreciatie; integendeel. Het kan zijn dat iemand die gehandicapt is, waar hij zelf alleen maar schade van ondervindt, in zijn gebrekkigheid toch iets neerzet dat voor anderen een functie heeft — waarmee hij, als het ware, een gift doet aan anderen. En dat hij iets weggeeft aan anderen, daar heeft hij zelf weer veel aan.'

'In de occulte gedachtengang is het offer van de ene mens voor de ander het hoogste goed; vandaar dat Christus zo hoog staat aangeschreven. Als mensen voor anderen veel betekenen werkt dat, occult gezien, enorm in hun voordeel. Het bevordert hun ontwikkeling door de verschillende levens heen. Ze kunnen een stapje verder komen: evenwichtiger, harmonischer, rijper, volwassener, verstandiger — in een volgend leven.'

11. Noordwijkerhout

Over een van de paden van de Bavo in Noordwijkerhout duwt een groepsleider een zwakzinnige in een invalidenwagentje voort; een tweede zwakzinnige duwt, voorovergeborgen, mee. De groepsleider legt me vriendelijk uit hoe ik bij Kay Okma moet komen. Ondertussen pakt de tweede zwakzinnige mijn wollen das, trekt hem naar zich toe, ruikt er aan, en laat hem weer vallen.

Het groepje loopt weer verder. Het heeft die eindeloze, breekbare zorgzaamheid die ik me van Dennendal herinner.

Als ik zit te wachten hoor ik in de gang een vreemd, hard gebonk. Langzaam passeert een groepsleider de deuropening, met een kleine, al wat oudere gestalte aan zich vastgeklemd, de armen om zijn middel. Ik krijg thee van de groepsleiders, die bonnen invullen voor de aanschaf van nieuwe planten en deurkrukken. Er komen een paar zwakzinnigen binnenlopen; een ervan vraagt aan mij of ik een auto heb. Ik zeg ja. Hij geeft me een hand.

Later praat ik met Kay Okma over de nieuwe, verdunde Hafakker¹⁴, die nog steeds niet zeker is. Hij heeft zich verzoend met de vereiste begeleidingscommissie, maar het gaat nu om voldoende autonomie binnen de Bavo.

'Natuurlijk worden we ingepakt', zegt hij. 'We worden in een etalage gezet. Maar we willen ons in zekere zin laten inpakken, omdat dat de enige manier is om het systeem te veranderen. Na de eerste fase willen

we ons van het experimentele karakter bevrijden. We willen een voorbeeld, een model zijn. En in ieder geval veel uitstralen.'

Noten

- 1 A.J. Heerma van Voss, De onbegrepen Carel Muller. In: *Haagse Post*, 16-2-1974.
- 2 G. van der Most, J.P.M. Fennis en Rees Diepen (foto's), *Dit kind...* De Tijdstroom, Lochem, derde druk 1972.
- 3 *Doelinden in de zwakzinnigenzorg en hun implicaties*, Verslag 2 daagse studieconferentie. Nederlands Genootschap ter bestudering van de Zwakzinnigheid, Utrecht, 1973.
- 4 *Naar een menswaardig leven voor onze zwakzinnige bewoners*, Vijf jaren plan voor de toekomst van de bewoners van het zwakzinnigenpaviljoen (1974 t/m 1978). Zwakzinnigenpaviljoen St. Bavo, Noordwijkerhout, 1973.
- 5 Henk Remeijer, Martin de Rooij, Geert Hesse, Bartho Smit en Carel Muller, *Dennendals Alternatief, een poging tot synthese*. Dennendal, Den Dolder, 1973.
- 6 O.J.H. Haspers en N.J.A. van Oudenhoven, De zwakzinnigeninrichting: Wat doen wij ermee? In: *Tijdschrift voor zwakzinnigheid en zwakzinnigenzorg*, oktober 1972 (deel 1) en april 1973 (deel 2).
- 7 Betty van Garrel, Filmer Jan Vrijman: 'Zwakzinnigeninstituten zijn de proeftuinen van de samenleving van morgen'. In: *Haagse Post* 22-9-1973.
- 8 Winnie Meijering, Bram Peper, Piet Reckman, Bartho Smit, Loek Speijer en Jac. Vroemen, *Nieuw Dennendal, een goede buurt gesloopt*. In den Toren, Baarn, 1975.
- 9 O.a. R. Hartlief, R.E. Offerhaus, K.D. Okma, A. Phernambucq, J. Suykerbuyk en P.C. Verbruggen, *De chronische patiënt*. St. Bavo, Noordwijkerhout, 1973.
- 10 In: *Nieuw Dennendal Vandaag*, 5-7-1974.
- 11 Mobiliseren wat in de mensen zit, Portret van J.C. Muller. In: *Geneeskundige Gids*, april 1974.
- 12 A.T.G. van Gennep, *Het recht van de zwakste*. Boom, Meppel, 1976.
- 13 Zie ook: Gerard van Westerloo en Tessel Pollmann, Carel Muller: 'Wat is het gewone werkleven lauw!'. In: *Vrij Nederland*, 13-11-1976.
- 14 Het blad van de Hafakker: *Het Lieverdje*, p/a Langevelderweg 27, Noordwijkerhout.

De kracht van Dennendal

In de tweede helft van de jaren '60 deden de oorlogskinderen, die toen in de twintig waren, wat hun ouders nagelaten hadden: ze gingen in het verzet. Ze bleken, met Vietnam als ver voorbeeld, hun eigen oorlog te hebben, in deze zogenaamde vreedstijd; de vijand was verhuld, en daardoor minstens zo gevaarlijk als in de jaloers makende verhalen over vroeger. Het ging nu tegen vermolmde structuren, de regentenkliek en de heersende machten in het algemeen. De onderdrukking was genadeloos, zoals ook door het verzet werd aangetoond.

De ondergrondse werd de *underground*. Los van de oudermaatschappij, zij het soms op bedrieglijke wijze daardoor getolereerd, ontstonden nederzettingen met een heel eigen structuur, waarin vrijheid en gevoel heersten. Het popfestival in Kralingen duurde maar een paar dagen, de Oranje Vrijstaat (vijf Amsterdamse gemeenteraadszetels in 1970) langer, Dennendal zelfs een paar jaar, in ieder geval van 1971 tot 1974.

Dennendal was een oase, een plek waar warmte was, gelijkheid en inspiratie. De zon scheen, kinderen speelden, 'zwakzinnigen' leefden er als volwaardige mensen, rijk aan intuïtie en spontaniteit; overal waren groepen in de weer, en samen vormden zij één grote gemeenschap waarin iedereen echt zichzelf kon zijn. Het was voelbaar, en soms te zien, als er een een feest of een andere bijeenkomst was — een gevoel van samenhang, waar een tintelende kracht van uitging. Want buiten dat wat al bereikt was, hing er nog veel meer in de lucht, vooral boven het grote grasveld voor de paviljoens Lorentz en Van 't Hoff.

Het middelpunt van Dennendal, de plaats waar dit beeld tegen de buitenwereld verdedigd werd, was altijd makkelijk te vinden: eerst de directiekeet, later het gebouwtje in de Hertenaan, waar Carel Muller en

zijn staf neergestreken waren toen ze niet meer op het terrein mochten komen. Het gonsde er, en er was altijd iets te doen; alle krachten die zich op de tegencultuur richtten, kwamen daar samen. Steeds hoger liep het op: provinciale politiek, actiegroepen, staatscommissie, vakbonden, Kamerdebatten — het zwol aan, en kreeg voortdurend meer glans door de gebiologeerde aandacht van de pers. Als vertegenwoordiger daarvan deelde je in de uitstraling, doordat je het zeldzame en kostbare gevoel kreeg dat je met een zaak van essentiële betekenis bezig was. En dat was ook zo: de hoogste waarden stonden op het spel, het ging om vrijheid en gevoel, en de tegenstanders waren De Telegraaf, de ouders, de rechtse partijen en alles wat er nog meer laf en onderdrukkend was in Nederland: het was oorlog.

Dat de strijd verloren zou worden, stond al heel lang vast. Er werd zelden over gesproken en nog minder over gedacht, maar er was een gedeeld besef van een naderende ontknoping, waarvan de voortekenen steeds ongunstiger werden. Het maakte het verzet principiëler, omdat een compromis met een dergelijke vijand steeds verwerpelijker werd. Er was een drijvende kracht voelbaar, in de richting van een zo helder mogelijke apotheose.

Het uiteindelijke moment kwam, na maanden wachten, op 3 juli 1974, toen in de verte een lint politiebusjes zichtbaar werd in de ochtendzon.

Dat beeld, over de groene velden bij de Willem Arntsz Hoeve, combineerde het onvermijdelijke en onbestaanbare: rechts Nederland toonde eindelijk zijn ware, altijd vermoede gezicht, en bleek er niet voor terug te deinzen de meest kwetsbare en weerloze groep uit de samenleving, de zwakzinnigen, door de *politie* naar een andere inrichting te laten slepen.

De ontruimingsactie van Lorentz, die vier uur duurde, was een triest, stil ritueel; de echte huiver zat in die eerste aanblik. Het gaf een vreemde siddering: de zekerheid dat het kwaad echt bestond, met uniformen en petten, en dat het op de televisie en in alle kranten zou komen — het gevoel bij een werkelijke scheidslijn beland te zijn, en aan de kant te staan van slachtoffers als nooit tevoren.

'*Ronduit fascistische middelen*', zei het protesttelegram aan premier Den Uyl dat die dag verstuurd werd. '*Sinds de tweede wereldoorlog is het niet voorgekomen dat mensen zo abrupt en tegen hun wil gescheiden zijn van hun dierbaren en hun vertrouwde omgeving.*' Het heette ook de *deportatie* van de Dennendal-pupillen, omdat men het gevoel had dat de bussen naar Westerbork zouden gaan.

Bijna vijf maanden later praatte ik nog een middag na met de mensen van Nieuw-Dennendal, dat zich opgeheven had; Carel Muller vertelde toen een heel heldere droom die hij een dag of vier eerder had. 'Lorentz en Van 't Hoff waren nu echte concentratiekampen geworden', zei hij (in de Haagse Post van 21 december 1974), 'met torens en zo'. Hij liep langs Jan M., een van de prominentste afvallige stafleden, die in het portiershokje zat, en kwam helemaal achterin het paviljoen terecht.

Muller: 'Toen kwam er een overvalwagen aanrijden. Die stopte bij het raam. Er kwamen twee agenten uit, met mitrailleurs. Toen zag ik wie er in die wagen zat: een jongen, helemaal vermagerd... *een soort jood die gek geworden was. Een zwakzinnige jood.* En daarachter weer twee mensen met geweren. Ze dreven die jongen naar binnen, of naar buiten. Ik liep de gang weer door, Jan M. deed de deur open, ik was weer buiten en fietste het kamp uit. Het was eigenlijk een kruising tussen een zwakzinnigeninrichting en een concentratiekamp.'

Wegfietsen uit een concentratiekamp: onze generatie reed nog op driewielers toen het oorlog was — niet meer dan kleine toeschouwers. Carel had uit het raam naar het bombardement van Rotterdam gekeken, als kleuter in Pernis, ik had V 1's boven mijn hoofd gehad in Brabant, maar iets verschrikkelijks konden we geen van beiden meegemaakt hebben. We hadden wel Duitsers gezien, en veel over ze gehoord, maar het was de oorlog van onze ouders.

Bij Dennendal was ik, vond ik zelf, een van de weinige toeschouwers die zowel zeer betrokken als zeer redelijk bleef. In het interne stafconflict gaf ik de afvallige stafleden hun democratische gelijk, maar in het grote gevecht stond ik achter Muller, die ik diepgand portretteerde. Solidariteit had niets met redeneren te maken, merkte ik. Ik was verslingerd aan de strijd.

In mijn dagboek noteerde ik in de ontruimingsmaand flarden van een droom: 'Oorlog. Terrein. Huis. Duitse verrassing. Wereldsituatie. Man in voortuin. Kanonnen in stelling. Nog net geen gevecht. Civiele troepen gaan huizen langs. Papa.'

En bijna vier jaar later, toen ik het gebeuren probeerde te verwerken door het schrijven van 'De voorbeeldige zwakzinnige' (Maandblad Geestelijke Volksgezondheid, maart 1978), droomde ik over Den Uyl. Ik interviewde hem, maar stelde slechte vragen, liet grote stiltes vallen, gebruikte een haperende bandrecorder die ten slotte niet opgenomen bleek te hebben, en was een en al 'geklungel, amateurisme en onnozelheid'. Bij het napraten zei de minister-president toch dat hij het een leuk gesprek had gevonden. Hij zag de gebreken wel, natuurlijk, maar op de een of andere manier had hij er waardering voor; ik mocht hem in ieder geval gauw weer interviewen.

'Volstreckte onzin; in strijd met alle wetten van de volwassen maatschappij', schreef ik in mijn schrift. En een paar regels verder: 'Het heeft toch veel met zwakzinnigen te maken: dom zijn, en vies, krijsen, en afstotend zijn, en onverstaanbaar gillen — en dan toch al die liefde om je heen. Dat vond ik het mooiste van Dennendal.'

Dat het Nederlandse elftal vier dagen later, op 7 juli 1974, in de finale van het wereldkampioenschap van Duitsland zou verliezen, was toen eigenlijk ook al zeker. De verbeelding van de jaren zestig was afgelopen, de werkelijkheid van de jaren tachtig kondigde zich al aan. De mensen gingen de wijken in, of hun eigen ziel, of verdwenen naar verre landen; ze werkten misschien nog wel harder, maar zo'n glanzend verloren gevecht om de diepste waarden kwam er niet meer.

Carel Muller zoek ik zo nu en dan nog eens op in Groningen; hij is altijd een gezelligheidsmens gebleven. Het terrein van de Willem Arntsz Hoeve betrad ik voor het laatst op 7 oktober 1983, in het kader van de door mijn instituut georganiseerde studiedag 'Ongeweten verleden', over de geschiedenis van de psychoanalyse. Na afloop liep ik, zoals het hoort, toch even door de schemering van de plekken van vroeger. In een van de gebouwtjes van Dennendal was een personeelsfeest aan de gang, met een soort discjockey; ik herkende twee 'afvallige' stafleden. Een van hen, Jan M., die zich mij ook nog wel herinnerde, bood me een glas bier aan en

maakte een praatje. Alles ging zo zijn gang, vertelde hij. Ik kreeg de neiging hem iets kwalijk te nemen, maar bedacht dat hij er wel tien jaar gewoon was blijven werken.

[Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.]